

НАПРЯМ 1. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-320-3-1>

МІФОПОЕТИКА «ХИМЕРНОГО» РОМАНУ (ДО 100-РІЧЧЯ ВАСИЛЯ ЗЕМЛЯКА)

Боярська Л. В.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії журналістики

Навчально-наукового інституту журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

В умовах повномасштабної війни з російським агресором сторіччя від дня народження Василя Земляка, письменника і кіносценариста, автора знаменитої дилогії «Лебедина зграя» та «Зелені Млини», «одного із найблискучіших стилістів української прози» (Ю.Щербак) відзначили набагато скромніше і, сказати б, камерніше, ніж це могло бути за інших умов. Основні святкування проходили в Житомирі, місті, де розпочинався творчий шлях письменника [див.3; 6].

Свого часу «Лебедина зграя» стала літературною сенсацією і спричинила справжню бурю в літературно-критичному середовищі. Досить дошкульно про це згадував Ю.Щербак: «Критична дискусія навколо «Лебединої зграї» то підносилася до філософськи-концептуальних вершин, до спроб точно і якнайповніше окреслити жанр цього твору («фантастична народна фреска», «історико-революційний (?) роман», «епос», «авантюрна сага», «експериментальний твір у дусі літописного сказання», «фантастичний і веселий театр у прозі» – такий далеко не повний перелік визначень роману), то опускалася на землю, ступала у хащі кумедних Землякових вигадок, жартів і побрехеньок, і тоді спантелічені рецензенти намагалися за допомогою нудної логічної лінійки виміряти їхній кривулястий сенс» [5, с. 283]. Згодом пошуки нових дефініцій припинилися, а час розставив усе по своїй місцях: «неідеальне» визначення – «хімерний роман» – так і залишилося в активному вжитку, а очевидні паралелі з «магічним реалізмом» давно стали звичними.

На жаль, сучасне покоління читачів, напевно, швидше згадає (сподіваємося – Л.Б.) фільм «Вавилон ХХ», ніж першоджерело.

Натомість «скрупольозний текстологічний аналіз твору Василя Земляка», на відсутності якого наголошував М. Слабошпицький [4, с. 119], може зацікавити сучасну аудиторію сміливістю творчого експерименту, глибиною творчого пошуку і допоможе розкрити велику загадку художнього твору. Щоб, як наголошує Ю. Щербак, зрозуміти, «кого ми втратили в особі Василя Земляка, письменника якого лету і якого звучання» [5, с. 281], і як в умовах тотальної цензури, «коли доводилося повгамовувати відвертість і озиратися» [4, с.73] розповісти болочу, але справжню історію свого народу.

Міфологічна (архетипна, ритуальна) критика видається нам продуктивним і результативним інструментом, який дає змогу показати, що діалогія Василя Земляка «Лебедина зграя» і «Зелені Млини» може мати, крім відомих і розроблених, також і міфологічну інтерпретацію; що джерелом символіки діалогії є міф; що твір можна розглядати як роман-код, який через певну систему знаків автор пропонує «розшифрувати»/«дешифрувати», постійно апелюючи до читача (гук, безумовно, треба мати на увазі «Зразкового читача» У. Еко [2]) і наголошуючи на можливості (чи потребі) знайти другий, зашифрований, план оповіді. Ця методологія дозволяє розкрити специфіку, тенденції, закономірності застосування В.Земляком міфологічного матеріалу; показати конкретні схеми і моделі, які письменник використовує для створення основних персонажів, мотивації вчинків героїв, їхнього місця і значення у творі, для розв'язання основних проблем та ідейно-художнього спрямування діалогії.

Згідно методики ритуально-міфологічної школи Дж.Фрейзера і його послідовників (К.Стілл, М.Бодкін, В.Тернер та ін.), яка полягає насамперед у віднайденні давніх міфологічних репродукцій у тексті художнього твору, продуктивним буде визначення тих схем, образів та мотивів, які використовуються автором «Лебединої зграї» та «Зелених Млинів» для створення образів, конфліктів і ситуацій. Зокрема, такими, на нашу думку, є біблійні (старозаповітні «Вавилон», «Вихід», «вавілонська блудниця», «цар-відбувайло» та ін.; новозаповітні «Ісус Христос», «тайна вечеря», «Богоматір», «Хресна дорога» та ін.), а також фольклорно-міфологічні (карнавально-ритуальні): образ «вмираючого і воскресаючого бога» землі і рослинності, пов'язані з ним образи «Вавилону», «гори», «безодні» як місцеперебування бога, міфологеми «вмирання – відродження», «смерть – воскресіння», магічно-імітаційні обряди «священного шлюбу» і «веселого похорону»; елементи «царського ритуалу» («змагання за престол») і ритуальні ознаки царя-переможця; знакові фігури «блязня», «дурня», «принцип маски» тощо).

Психоаналітична теорія «архетипів» К. Юнга, поглиблена Н. Фраєм, допоможе розглядати вищевказані міфологеми не як довільний набір, а як *основний символічний каркас* діалогії, котрий створює письменник, низкою «вказівних знаків» (ім'я, рід занять, портретна і речова деталь тощо) наголошуючи на потребі і можливості «розшифрування» його читачем (мається на увазі знайомство останнього з вічними моделями, архетипами). Елементи структурної антропології доцільно застосовувати при розгляді конструктивного принципу дихотомії чи, інакше кажучи, бінарних опозицій («*Кайн–Авель*» = «*Данько – Лук'ян*», «*два учасники царського ритуалу*» = Фабіян – Явтушок»), багатоступеневої структури образу Мальви (еволюція від «*вавилонської блудниці*» до «*Богоматері*»), розгляді фігури умовного *медіатора*, посередника (Фабіян) і його *трікстера* (цап Фабіян).

Основні положення «ігрової» концепції Й. Гейзінги доцільно застосовувати, досліджуючи особливості творчої манери В. Земляка (ігрове ставлення до міфа). Доцільно також говорити і про постмодерністську гру з «вічними» образами і сюжетами.

Все це дозволить продемонструвати, що одним із способів ідейно-художнього збагачення твору, його символічної глибини є творче використання В. Земляком морально-філософського потенціалу біблійного міфу і фольклорно-міфологічного матеріалу; що «універсальні істини» письменник вкладає в модель, яку вибудовує з елементів світової культури. В обох закодованих системах (біблійній і фольклорно-міфологічній) автор використовує основні схожі структури: схему «*Христа-Спасителя*» в першому випадку і «*вмираючого і воскресаючого бога*» – у другому, а також структури «*вічного повернення*» (тобто міфологічними моделями, пов'язаними з циклічністю розвитку). Вказані схеми є продуктивними в процесі сюжетної образотворення (зокрема образів Фабіяна, Явтушка, Мальви). Автор подає циклічність як оновлення і вічне відродження життя. Це дозволяє підкреслити головну ідею діалогії «*Лебедина зграя*» та «*Зелені Млини*»: невмирущість, безсмертя народу. Особливо гостро це відчувається в епізоді, коли душа розстріляного Явтушка рятує засіяне поле (див. монолог Фабіяна «*Безсмертна земля і безсмертний Явтушок на ній*» [1, с. 613]).

Структура основних образів діалогії має такий вигляд: *підбір «моделі», «матриці»* (біблійної, фольклорно-міфологічної, іноді – античної) – *задання «програми»* (тут велику роль відіграє потенціал імені, значення імені героя, яке, як правило, реалізується у конкретних епізодах, а також рід занять героя, окремі деталі його зовнішності, деталі побуту тощо) – *здійснення «запрограмованості»,* яке найчастіше відбувається у два етапи: перший раз – у гумористично-іронічному

плані, вдруге – на трагічному реєстрі. Це можна сказати про образи Фабіяна, Мальви, Явтушка, братів Соколюків. Деякі персонажі, котрим відводиться особлива роль у діалогії, мають у своїй структурі елементи первісного міфологічного образу, так звані «атрибутивні рудименти» (О. Потебня). Це зокрема стосується образів Андріяна Валаха та Сильвестра Маківки.

Підсумовуючи, варто наголосити, що міфопоетика виявляється дуже продуктивним і результативним художнім засобом осягнення вічних питань людського буття, поглиблення ідейної спрямованості твору, створення другого, контекстуального, плану в химерному романі.

Слід також вказати, що, на жаль, з початком війни актуалізувалися події другої частини діалогії – роману «Зелені Млини». Окупація, розстріли, вбивство Мальвиного сина, рятування єврейських дітей, загибель Явтушка, хресна дорога вавилонян у Глинськ на публічну страту, спалення Вавилону – ці страшні епізоди сприймаються зараз не як далеке минуле, а як жахлива реальність. Це страшно і боляче. Але треба читати. Щоб не забути. Щоб пам'ятати.

Література:

1. Земляк В. С. Твори : в 4-х т. Т.3. Лебедина згряя; Зелені Млини : романи / упоряд. Л. Чубар. К. : Дніпро, 1984. 619 с.

2. Інтерпретація і надінтерпретація / Еко У., Рорті Р., Куллер Дж., Брук-Бовз К. *Умберто Еко. Маятник Фуко*. Львів : Літопис. С. 636–718.

3. План заходів до 100-річчя Василя Земляка. URL: <https://littera.zt.ua/filii/tsentralna-miska-biblioteka-im-vasylia-zemliaka/plan-zakhodiv-do-100-richchya-vasylya-zemlyaka> (дата звернення: 12.07.2023).

4. Слабошпицький М. Ф. Василь Земляк: Нарис життя і творчості. К. : Дніпро, 1994. 149 с.

5. Щербак Ю. Землякова криниця. *Заповіт любові* : збірник. / упоряд. Комар Б. П. К., 1983.471 с.

6. Ювілейні заходи: у Житомирі відзначили 100-річчя від дня народження українського письменника Василя Земляка. URL: <https://suspilne.media/452994-uvilejni-zahodi-u-zitomiri-vidznacili-100-ricca-vid-dna-narodzenna-ukrainskogo-pismennika-vasila-zemlaka/> (дата звернення: 12.07.2023).